

De Mobiele Schutterijen in de Tiendaagse Veldtocht

Legerorganisatie

Toen op 19 oktober 1813 in Leipzig Napoleon een geweldige militaire nederlaag was toegebracht, bevonden zich in ons land - naast reguliere Franse eenheden - alleen cohortes (regimenten) van de Garde Nationale. Deze Garde Nationale kan men zien als territoriale eenheden, welke zijn samengesteld uit de plaatselijke bevolking, die normaal met haar burgerwerkzaamheden doorging, voor zover zij geen dienst behoorde te doen. In die zin kan men hier een voorloper in zien van de Nationale reservist zoals wij die tegenwoordig in onze KL tegen komen. Bij het herstel van onze onafhankelijkheid in november 1813 kozen zij de zijde van het voorlopig bewind en waren als zodanig de eerste Nederlandse militairen. Het is op 2 december 1813, dat de Soeverein Vorst Willem (de latere Koning Willem I) bij een proclamatie de vorming van een leger bepaalt, bestaande uit 21 beroepsbataljons en 20 militiebataljons. De Nationale Garde herkrijgt haar naam van Schutterij, met dien verstande, dat zij plaatselijk gebonden, een rijksorganisatie wordt. Zij bestaat dan uit 61 dienstdoende bataljons en 41 rustende bataljons. Middels een wet van 11 april 1827 wordt het gehele land van een nieuwe schutterij-organisatie voorzien. Het is met deze organisatie dat onze strijdkrachten in augustus 1830 geconfronteerd worden met de afscheidingsbeweging in België. Er zijn dan in het Verenigde Koninkrijk 3 afdelingen en 36 bataljons. Respectievelijk zijn dit er uit de Noordelijke- en Zuidelijke Nederlanden 2 en 1 (afdeling), 16 en 20 (bataljons).')

Mobielmaken van de schutterij

De wet van 11 april 1827 Stbl 17 houdende oprigting van Schutterijen over de geheele uitgestrektheid des Rijks' ging uit van een sterkte van twee man van iedere honderd zielen in een gemeente. Deze schutters zouden óf dienstdoend zijn óf tot de rustende schutterij behoren. Vanaf hun vijfentwintigste jaar zou de werkelijke dienstdienst vijf jaren bedragen. Hierna zou vijf jaren als reserve moeten worden vervuld. Ontslag zou worden verleend als het vierendertigste jaar was voleindigd. Binnen de organisatie werd een 'eerste ban' der schutterijen gevormd door de ongehuwden en de gehuwden zonder kinderen.

Ten aanzien van de encadrering schreef de wet de benoeming van de officieren door de Koning voor en werden de onderofficieren en korporaals door de kapitein der compagnie benoemd 2).

De door de Belgische opstand noodzakelijke ontslagen van dienstplichtigen uit de zuidelijke gebieden van ons land - daarbij inbegrepen de ontslagen van het beroepspersoneel uit die gebieden, brachten de inzetbaarheid van het staande leger in gevaar. Het lag dan ook voor de hand de ontstane situatie het hoofd te bieden door het mobielmaken van de Schutterij. Dat geschiedde door middel van een tweetal Koninklijke Besluiten. Deze Besluiten van 10 en 11 oktober 1830 regelden de mobilisatie van de dienstdoende en de rustende schutterijen. Allen moesten bijeen worden gebracht en uit deze groep 25- tot 35-jarigen moesten vrijwilligers en leden van de eerste ban worden getrokken om tot keurcompagnieën te worden gevormd. Het geheel moest dan op sterkte worden gebracht door gehuwden zonder kinderen in te delen. Daarnaast kreeg de encadrering de nodige aandacht. Daartoe moesten de nodige officieren worden benoemd.

De kleinere gemeenten beschikten niet altijd over voldoende getalsterkte om over compagnieën en bataljons te beschikken. Deze schutterijen moesten tot compagnieën en bataljons worden samengevoegd. De plattelandsschutters werden op verzamelplaatsen verenigd, waar zij bij de burgerij werden ingekwartierd, geheel gekleed, gewapend en uitgerust, en, wat het zwaarste woog, aldaar geoefend moesten worden. 3)

Alle eer de schutterij inzetbaar te maken behoort te worden toegezwaid aan 's Konings tweede zoon Prins Frederik. Gedurende de afwezigheid van de Prins van Oranje trad Prins Frederik als kolonel-generaal in zijn plaats. En het is ontegenzeggelijk aan zijn talenten van organisatorische en militaire aard te danken, dat de schutterijen een niet onbelangrijk militair element in onze strijdkrachten bleken te zijn. De mobielmaking van de Schutterij werd - naast eerder genoemde Koninklijke Besluiten - ondersteund door een Koninklijke Proclamatie van 5 oktober 1830 'Te Wapen'. In deze proclamatie roept Willem I zijn onderdanen op 'tot behoud van al wat U dierbaar en heilig is . . .'

Te wapen op de dringende bede van uwen vorst. Te wapen voor de zaak van orde en van recht. Te wapen onder ootmoedig en biddend opzien tot den Almachtigen God, die Nederland en Oranje zoo dikwerf uit de grootste gevaren heeft gered . . .'4).

Kleding en uitrusting

Dankzij J. F. Teupkens 'Kleedmg en Wapenuitrusting van de Koninklijke Nederlandsche troepen' 5) weten wij dat de kleding en uitrusting van de Schutterij op papier deugdelijk is geregeld. Helaas leert de praktijk heel wat anders. Opmerkelijk is bijvoorbeeld het verslag van het verzamelen in de verzamelplaats Zutphen van de Gelderse plattelandsschutters. Op 13 november 1830 kwam het bataljon bijeen. Meer dan 2000 man trokken - onder het zingen van 'Oranje boven' en van scheldliedjes van De Potter - de stad binnen. Voor een hedendaags burger (maar ook militair) zou het een onthutsend gezicht zijn geweest. Daar liepen zij op klompen met een zakdoek aan een bonestaak als vaandel. Weer andere schutters hadden uit de mottenballen gehaalde uniformen welke al jaren niet meer werden gedragen. Sommigen pronkten met wapens welke doorvreten waren van het 'voorvaderlijk' roest. Het aanzien van de schutters uit Zuid-Holland (verzamelplaats Gouda) deed generaal Cort Heyligers melden, dat er een voorbeeldige geest heerste, maar . . . welk een chaos. Geen kleding, noch wapening, geen schoeisel of verschoning en geen mogelijkheid tot oefening. 6)

De zorg is hen allen te kleden in donkerblauwerok met blauwe voering, rode kraag en rode opslagen, witte knopen, zwarte das en wit of blauw vest, blauwe pantalon, zwarte slobkousen en sjakot. Maar tijdens de veldtocht zal blijken, dat bovenkleding dikwijls als nutteloze ballast te velde werd weggegooid. Bataljons Schutterij hadden blauwe lakense broeken weggegooid om in hun linnen broeken de veldtocht mee te maken (augustus). Cort Heyligers meldt hier, dat 'De schutters smijten alles weg, ransels, kledingstukken, kookketels, bidons . . . zelfs lagen vele geweren langs den weg'").

Vorming, opleiding en lokatie

Hiervoor is de naam van Prins Frederik als genoemd. Deze zoon, de tweede, van Koning Willem I heeft zich veel moeite getroost om het Nederlandse leger te hervormen, op de juiste wijze op te leiden en om wille van een goede landsverdediging tot een juiste lokatie van de diverse militaire eenheden te komen. Na de omwenteling waren er maar weinig zuidelijke officieren en minderen die het verlangen te kennen gaven bij de Noord-Nederlandse korpsen te blijven dienen. Het was een zware aderlating, dat men zich liet ontslaan, zich op non-actief liet stellen of gewoonweg deserteerde.

Het was vooral bij de Schutterijen, dat men het gemis aan kader sterk voelde. Cort Heyligers meldde in december 1830, dat te Gouda (verzamelplaats plattelandsschutters uit Zuid-Holland) opzij gezet moest worden een 'reeds vroeger gepensioneerde kolonel, welke onbruikbaar was' 8). Daarentegen kan Cort Heyligers in februari 1831 melden, dat in Amersfoort de vorming en opleiding van de plattelandsschutters (Utrecht) 'geregeld en behoorlijk' is 9).

Tijdens de veldtocht zelf blijkt ook, dat aan de vorming en opleiding van de schutters-officieren het een en ander ontbreekt. Kolonel d'Ablaing van Giessenburg meldt wanordelijkheden in zijn marskolonne bij een Overijsselse compagnie en twee compagnieën uit Zuid-Holland. Al met al zullen het de schutters uit Friesland zijn, die uiteindelijk in de avond van 7 augustus 1831 bij Kermpth de eer van de schutterij hoog weten te houden. De vorming en opleiding riep soms weerstanden op, omdat men niet gekomen was om te dienen, maar om te vechten tegen de Belgen. Aan deze gedachte gaven de vrijwilligers van de Haarlemse schutterij uiting door op 17 oktober 1830 op onbehouwen toon de minister van oorlog De Eerens te schrijven, dat zij zich 'niet hebben geëngageerd om hier dagelijks uitgelachen te worden, maar om ten nutte en ten dienste van het vaderland te dienen . . . En zoo wij geen order krijgen om te marcheeren, wij eerdaags ons woord zullen intrekken, daar wij weten, dat 's-Konings verlangen is, voortgang te maken, en wij expresselijk opgehouden worden' 10).

Alle problemen verergerden toen de heropening van de oorlogshandelingen op zich liet wachten en de eenheden hun geboortplaats verwisselden voor een Brabantse garnizoenplaats om in de geheimen van de garnizoensdienst te worden ingewijd.

Per 1 augustus 1831 treffen wij de Schutterij aan verdeeld over het veldleger enerzijds en over de bezettings- en garnizoenstroepen anderzijds.

In het veldleger - toentertijd mobiele leger genaamd - wordt het grootste contingent gevormd door de schutterij.

Bezettings- en garnizoenstroepen worden door de schutterij geleverd in Zeeland, Noord-Brabant, Gelderland, Zuid-Holland, Noord-Holland, Drenthe, Groningen en Friesland. Een juiste lokatie van deze eenheden treft U aan in bijlage 1.

Van deze eenheden zullen die in de garnizoenen Bergen op Zoom, Breda, Grave, 's-Hertogenbosch en Nijmegen - na afloop van de veldtocht - in de gevechtshandelingen betrokken blijken te zijn geweest (zij bijlage 2 voor deze eenheden).

De schutters welke in de 1e divisie zijn ingedeeld worden gekantonneerd in de Brabantse plaatsen Bavel, Gilze, Riel en Goirle en Tilburg. De 2e divisie kantonneerde de schutters in Hilvarenbeek en Diesen en in het Kamp van Rijen. In Eindhoven, Geldrop en Stratum, Steensel, Knegsel, Oirle, Wintelré en Santoers, Waalre en Aalst treffen wij de schutters van de 3e divisie aan. De reserve-divisie van Luitenant-Generaal G. M. Cort Heyligers verdeelde de schutters over St Oedenrode en Liende, Gemert, Helmond, Aarle en Beek, Son Breugel en Lieshout, Boxtel, Veghel, Schijndel en Erp. Haar marsbataljon lag in Oostbeers en Oirschot (de verdeling van de diverse schutterijen over de divisies treffe men in bijlage 3 aan).

Inzetbaarheid

De inzetbaarheid van een militaire eenheid is mede afhankelijk van de discipline van die eenheid. En zeker ten aanzien van de schutterijen binnen het raam van de Tiendaagse Veldtocht behoort hieraan aandacht te worden besteed. Reeds eerder vermeldden wij, dat Cort Heyligers bij een chaotische toestand op de verzamelplaats Gouda van de plattelandsschutterij van Zuid-Holland de geest goed was. Tonnet tekent daarbij aan - na de onbruikbaarheid van een kolonel te hebben gemeld - 'Hoeveel goed vertrouwen moet in die dagen zijn teloor gegaan.' Terwijl een Provinciaal commandant (Overijssel) het voortdurend

absentëisme van de Drentse schutters gispt. In de maand voor de veldtocht deserteerden hier - ondanks eerder genomen maatregelen (o.a. via de krijgsraad) - toch nog 44 schutters. Eind december 1830 vonden in het garnizoen Breda onregelmatigheden plaats. Dronkenschap, baldadigheid op de openbare weg, daden tegen superieuren werden door de krijgsraad gestraft. Bij de artillerie werd de klacht vernomen, dat men de wallen verliet, hetzij voor de regen, hetzij omdat onvoldoende sterke drank werd verkregen.

Het inzetbaar maken van de mobiele schutterijen heeft veel werk gekost. Maar het is - wellicht omdat men een acht of negen maanden ter beschikking had - gelukt. In de beschikbare tijd werd druk en grondig geëxerceerd. Hiertoe werden veelal officieren en onderofficieren uit het leger ter beschikking gesteld. Zij waren tevens belast met de instructie van het kader. Onbekwame bataljonscommandanten werden vervangen door officieren uit de opgeheven afdelingen infanterie 11). Bij het gezamenlijk legeren of kantonneren van linietroepen en schutterseenheden ontstond de gezonde naijver voor elkaar niet onder te doen. Uiteraard kwam dit de geoefendheid zeer ten goede. Bij het ontbreken van deze wisselwerking kon een schutterseenheid weleens onder de maat blijven en bleven discipline - waaronder weerspanningheid jegens het kader - en inzetbaarheid discutabel.

Het Kamp van Rijen

Op 23 maart 1831 verlaat Z.K.H. Prins Frederik 's-Gravenhage om in Breda zijn opperbevel over het mobiele leger te hervatten (dagorder van 24 maart). Zijn Hoofdkwartier vestigt hij in de Kater(Catharini)straat 93. De komende maanden wordt veel werk door zijn staf verzet. In het Kamp van Rijen is een grote troepenmacht onder gebracht. Het Kamp is een tentenstad van 1000 bij 300 meter. Het is verdeeld in twaalf wijken voor evenveel bataljons, elk met twee dubbele rijen van acht tenten.

De voorwaardelijke oorlogsverklaring van 12 juli deed de Koning besluiten zijn troepen in het Kamp van Rijen (en te Eindhoven) te bezoeken. De wapenschouwing te Rijen werd vastgesteld op 23 juli 1831. De Koning liet zich hierbij vergezellen door de Prins van Oranje en zijn drie kleinzonen. Te half negen werd het eerste saluutschot gelost en al snel kreeg men in het Kamp de koninklijke ruitersstoet in het oog. De Koning in generaalsuniform met naast hem in het uniform van kolonel-generaal der schutterij de Prins van Oranje. Beiden droegen het grootkruis van de Militaire Willemsorde. Achter hen reden de erfprins, prins Alexander en prins Hendrik. Deze waren respectievelijk gekleed in het uniform van kolonel der infanterie en adelborst der eerste klasse. De uniformen opgesierd met het grootkruis van de Nederlandse Leeuw.

De ceremoniële inspectie was een groots gebeuren welke door een grote menigte enthousiast werd gadeslagen. Op 29 juli 1831 bekleedde de Koning de Prins van Oranje met `het opperkommando over de krijgsmacht met uitnodiging `om zich onverwijld aan het hoofd van het leger te stellen, `zullende prins Frederik den prins van Oranje in het waarnemen van `deszelfs kommando en van alles, wat in het belang van 's `konings dienst en van den staat zijn kan, behulpzaam wezen.' 12) Het middernachtelijk uur van zondag op maandag (1 augustus) was reeds lang verstreken als de schutters op wacht bij de Boschpoort `in 't geweer' moeten komen. Twee reiswagens rijden langs en de in hoflivrei gestoken postiljons die de zweep over de paarden leggen maken het duidelijk, dat hier de prins van Oranje Breda binnen komt. In de Katerstraat verlaat deze met een sprong de calêche en wordt door generaal de Constant begroet, die hem naar de tot bureel ingerichte tuinkamer brengt.

Als prins Frederik zijn troepen bezoekt moet van één zo'n bezoek zeker melding worden gemaakt. Het is dat van de 18e juni aan het Kamp. Daar zal hij nl. aan een tweetal schuttersbataljons - te weten het 1e bataljon der 2e afdeling Noord-Hollandse schutterij onder

commando van majoor J. G. van Pabst Rutgers en het 1e bataljon der 1e afdeling Zuid-Hollandse schutterij van luitenant-kolonel jhr. O. L. Boreel - vaandels uitreiken. Op 24 juli volgt een vaandeluitreiking door de prins van Oranje aan de dienstdoende schutterij van 's-Hertogenbosch.

Voorwaarts

Luitenant-generaal baron de Constant Rebecque zal als chef van de Generale Staf enige dagen voor het oprukken van de legers de nodige bevelen doen uitgaan. `Zijne Majesteit de Koning bevolen hebbende dat de vijandelikheden een aanvang zouden nemen, zoo heb ik de eer op bevel van Z.K.H. Uwe Excellentie uit te noodigen om de vereischte orders te willen geven, . . . den 7en Augustus te vereenigen . . .'. Ziedaar een zinsnede uit het bevel aan de 1e divisie. Het Nederlandse Leger komt in beweging . . . het `voorwaarts' heeft geklonken . . . en het antwoord op de Londense conferentie van 25 juli 1831 wordt gegeven.

De 2e divisie is zodanig samengesteld, dat hier duidelijk uit blijkt, dat daarmede de hoofdtak zal worden volbracht. Het eenvoudigst is dit te zien aan dit staatje, waaruit blijkt, dat bij het `voorwaarts' het mobiele leger als volgt was samengesteld.

	bataljons leger	id. van de schutterij	vrijwilligers- korpsen
1e divisie	6	5	2
2e divisie	8	2	2
3e divisie	5	5	2
reserve-divisie	-	8	-
	19	20	6

Maar tot ieders verrassing ligt het accent van de gevechten bij de 3e divisie en de reserve-divisie. Juist bij die eenheden dus, waar het element `schutterij' het grootst is. Het zijn in het bijzonder de Friese schutters die in het avondgevecht bij Kermpt - wij schrijven dan 7 augustus - de eer van de schutterijen hoog weten te houden. Het zijn in het bijzonder de 6e en 7e augustus die tot de meest eervolle gevechtsdagen van de schutterij gerekend moeten worden.

Zo stoot de reserve-divisie van luitenant-generaal Cort Heyligers eerst in Hechtel en vervolgens in Helchteren en Houthaalen op de nodige weerstand. Gelukkig beperkt de tegenstander - generaal Daine - zich tot partiële (tegen) stoten. Die af te wijzen is niet zo moeilijk voor onze schutters. Op 5 augustus, 's-middags tussen drie en vier uur, komt de voorhoede van de reserve-divisie in contact met de `Tirailleurs de la Meuse'. Op uitstekende wijze weten de schuttersbataljons zich te ontplooiën en in een dichte tirailleurlinie dringen zij de Belgen terug. De brigade-commandant generaal Knotzer valt het dorpje Hechtel aan met twee bataljons in front en zijn andere twee bataljons laat hij het dorpje omtrekken. De Belgen moeten - met achterlating van gesneuvelden en gewonden - het dorpje ontruimen. Door het slechte weer, de vermoeidheid en de toestand der wegen laat de divisiecommandant Cort Heyligers een achtervolging achterwege. Al met al is het gelukkig, dat Daine zijn Maasleger niet tot de aanval laat overgaan. De reserve-divisie van Cort Heyligers met zijn 5800 man zou - zonder ruitery en met slechts acht stukken geschut - volledig onder de voet zijn gelopen. De gevechten welke zich voortzetten tot bij Houthaalen waren van een gehalte, waarop de schutterij trots mag zijn, maar tactisch van slechts geringe betekenis. De pruisische luitenant-kolonel Von Scharnhorst liet zich - met de Belgen - zeer positief uit over het gehalte van de schutterij. Immers de schutters hadden zich onverschrokken ingezet; Cort Heyligers zwaaide dan ook lof toe aan de Groningse-, Gelderse-, 's Bosche en Noord-Hollandse

schuttersbataljons. Terwijl vermelding verdient, dat de Amsterdamse schutters - merendeels Israëlieten - op sabbat (7 augustus) hun militaire plicht voorbeeldig verrichtten.

De gevechten bij Houhaelen hadden een grote morele betekenis.

De gevechten bij Kermpt (7 augustus) waren voor de schutterij eveneens van grote betekenis. Kermpt was een dorpje van zo'n 600 inwoners. Aanvankelijk ontwikkelt zich een cavaleriegevecht. Maar al snel beslechten de Friezen met het korte mes het gevecht. De Friezen moeten hun optreden bekopen met acht doden en 40 gewonden. Het wordt nu met recht een tirailleurgevecht. Het uiteindelijke resultaat is, dat bij Kermpt 25 man sneuvelen, 139 gewond raken, 31 vermist worden en 8 paarden verloren gaan. De schutterij weert zich geducht. Men kan trots zijn op die Nederlanders die - als het moet - hun (vader)land op vrijwillige basis wens te verdedigen. Zij bestaan ook nu, in 1981. Te hopen is, dat zij de medewerking krijgen welke nodig is om ze in onverhoopte omstandigheden inzetbaar te doen zijn. Alleen enthousiasme is onvoldoende. Training, ervaring, begripen van de militaire problematiek zijn essentieel.

Verliezen

Uit bijlage 4 blijkt, dat de contacten met het Belgische leger tot een aantal verliezen hebben geleid. Van de schutterij zijn een drietal officieren, 2 onderofficieren en 24 overigen gesneuveld.

Demobilisatie

Als de Franse troepen optrekken in België en onze opmars om politieke redenen moet worden beëindigd; blijft het veldleger toch gekantonneerd in de provincie Brabant. Het betekent, dat schutterij-onderdelen zich jarenlang in hun kantonnement moeten ophouden. Maar uiteindelijk, bij Koninklijk Besluit van 11 juni 1839, worden ook die eenheden ontbonden en naar huis gezonden. De directeur-generaal van oorlog - belast met de uitvoering van dit Koninklijk bevel - verstrekt eenieder een fraaie oorkonde.

De vrijwilligers ontvingen het Metalen Kruis, terwijl ook andere onderscheidingen werden verleend.

Kroon voor eervol vermelden

Bij KB van 8 september 1877, no. 20, is het ereteken voor eervol vermelden ingesteld. De namen van deze gedecoreerden worden bij afzonderlijke dagorders bekend gemaakt.

O.m. aan hen, die in 1830-1831 eervol vermeld zijn in de Zuidelijke Nederlanden is het kruis voor krijgsverrichtingen met kroontje, voor zover zij nog in leven waren, uitgereikt, zodat de combinatie eervolle vermelding en metalen kruis een enkele maal in militaire verzamelingen voorkomt.

Metalen kruis vrijwilligers 1830/1831

Ingesteld bij KB van 12 september 1831, no. 70 en vervaardigd uit het metaal van twee kanonnen, veroverd in de slag bij Hasselt op 8 augustus 1831, is uitgereikt aan allen die aan de krijgsverrichtingen in de jaren 1830 en 1831 hebben deelgenomen. Degenen, die, zonder dienstplichtig te zijn en die zich zonder handgeld in dienst hebben begeven, kregen het kruis, bestemd voor vrijwilligers.

Brons, groot 29 mm.

Lint: zes gelijke brede banen, afwisselend oranje en groen.

- 1) *H. Ringoir, Afstammingen en voortzettingen der genie en trein, militair-historische bijdragen van de sectie krijgsgeschiedenis, nummer 5, 's-Gravenhage 1980, blz 18 e.v.*
- 2) *dr. J. P. Duyverman, Onze negentiende-eeuwse Schutterij, militaire spectator, jaargang 150, juni 1981, blz 243/244*
- 3) *kap. J. C. C. Tonnet, De Tiendaagsche Veldtocht, De Militaire Spectator 1906, blz 681.*
- 4) *F. de Bas, Prins Frederik der Nederlanden en zijn tijd, vierde deel, eerste stuk, Schiedam 1913, blz 508*
- 5) *J. F. Teupkens, Kleeding en wapenrusting van de Koninklijke Nederlandsche troepen, Zutphen 1978, blz. 54*
- 6) *Tonnet, t.a.p. blz 686*
- 7) *Tonnet, t.a.p. blz 695*
- 8) *Tonnet, t.a.p. blz 686*
- 9) *Tonnet, t.a.p. blz 689*
- 10) *Tonnet, t. a. p. blz 686*
- 11) *W. E. A. Wuppermann, De geschiedenis van den Tiendaagschen Veldtocht in augustus 1831, 's-Gravenhage 1881, blz 15*
- 12) *Igen F. de Bas, t.a.p. blz 597.*